

HATIRALAR ARASINDA CEMİL MERİÇ'E DAİR BİRKAÇ SÖZ

Abdullah Uçman

- Cemil Meriç'i, ilk defa bundan aşağı yukarı yarım asır önce, henüz üniversite talebesi olduğum 70'li yıllarda, Ankara'da Mehmet Çınarlı'nın başında bulunduğu *Hisar* dergisinde her ay yayımlanan "Fildişi Kuleden" başlıklı yazılarıyla tanıdım. Aynı günlerde Mehmet Kaplan hocamız da derslerinde zaman zaman Cemil Meriç'in adını anar ve onun yazılarını mutlaka okumamızı söylerdi. O yıllarda *Hisar*'da, Kaplan hocanın yazılarıyla birlikte zevkle okuduğumuz bu yazılar deneme tarzında, ama gerek Kaplan hocanın, gerekse başka deneme yazarlarının üslubundan çok farklı şekilde kaleme alınmış, vurucu, daha doğrusu okuyucusunu sarsıcı, aynı zamanda birçok şey öğretici nitelikte yazılardı. Bu yazıların bir defa müptelası oldunuz mu yenilerini okumak için derginin yeni sayısını ipe çekerdiniz. Daha sonraki yıllarda Cemil Meriç imzasını *Hareket* dergisinde yayımladığı yazıların altında da görmeye başladık. *Hareket*'te yayımlananlar, *Hisar*'dakilerden biraz daha farklı, hacim bakımından hem daha uzun hem de daha öğretici ve inceleme tarzında geniş kapsamlı yazılardı.

1974 yılında Ötüken Yayınevi tarafından, Cemil Meriç'in çoğunu *Hisar*'da okuduğumuz yazılarından meydana gelen *Bu Ülke* adlı kitabı yayımlandı. Çok iyi hatırlıyorum, anarşinin doruğa çıktığı o kaos ortamında *Bu Ülke* kısa sürede tükendi ve birkaç yıl içinde üç dört baskı yaptı. Hatırladığım kadarıyla o yıllarda kitaplar 3-5 binden daha az sayıda basılmazdı ve Cemil Meriç'in bu kitabı da o sırada yaşları 20-25 arasındaki muhafazakâr fikirli gençlerin ellerinden düşürmediği, hatta bazı parçaları ezberlediği bir kitap hâline gelmişti. *Bu Ülke*'nin arkasından peş peşe, yine 1974'te *Umrandan Uygurluğa*, 1978'de *Mağaradakiler*, 1980'de *Kırk Ambar*, 1981'de *Bir Fâcianın Hikâyesi*, 1984'te *Işık Doğudan Gelir* ve nihayet ölümünden iki yıl önce de, 1985'te *Kültürden İrfana* adını taşıyan kitaplar geldi. Tabii bunların arasında özellikle *Kırk Ambar*, hem daha hacimli olup hem de incele-

me özelliği daha ağır bastığından, hitap ettiği okuyucu kesimi de diğerlerinden biraz daha farklı oldu.

Aralık 1973-Mayıs 1975 tarihleri arasında merhum Mustafa Miyasoğlu, Bekir Oğuzbaşaran, Durali Yılmaz ve Ebubekir Eroğlu ile aralarında benim de bulunduğum bir arkadaş grubuyla, ancak 10 sayı ıkarabildiğimiz *Yeni Sanat* dergisi için Cemil Meriç'le bir konuşma yapmayı kararlaştırdığımızda, bir sonbahar günü hocayı Göztepe'deki evinde ziyarete gittik. Derginin Kasım 1974'te yayımlanan 8. sayısı Muallim Naci zerine bir özel sayı mahiyetinde oldu ve Cemil Meriç'le de merkezde Muallim Naci olmak üzere Tanzimat edebiyatı, Batılılaşma, yerli kültür ve yabancılaşma gibi konuların ele alındığı oldukça kapsamlı bir konuşma gerçekleştirdik. Bu konuşmayı yaptığımız tarihten sonraki günlerde de genellikle hafta sonları Cemil Meriç'in Göztepe'deki bir dergha benzeyen evine defalarca gittik; heyecanlı konuşmalarını ve sohbetlerini zevkle dinledik; zaman zaman öfke ve hırınlıklarına, neşe ve sevinçlerine de yakından şahit olduk. Kapıları herkese açık olan bu eve şimdi hepsi rahmetli olan Berke Vardar'dan Ergun Göze'ye, Cengiz Aydın'dan Ahmet Kabaklı'ya kadar o günlerin birçok entelektüeli girip çıkıyor, Cemil Meriç'i dinleyip ondan bir şeyler öğrenmeye çalışıyordu.

Cemil Meriç'in Göztepe'deki evinin salonunda bütün ziyaretçiler gibi ilk ziyaretimizde dikkatimizi çeken ve gerçekten bizim gibi ilim ve irfan heveslisi gençleri derinden etkileyen manzara, salonun dört duvarında yerden tavana kadar yükselen muazzam kütüphanesi ve buradaki büyük çoğunluğu ciltli Fransızca kitaplardı. Çoğu Fransızca ansiklopedilerle klasik Fransız yazarlarının kllyatından meydana geldiğini tahmin ettiğim kütüphanesindeki bu kitapları Cemil Meriç kk yaştan itibaren bitip tükenmez bir merak ve tecesssle gece gündüz okumuş ve bunları okurken de gözlerini kaybetmişti. Yıllardır yazılarını okuduğumuz ve giyaben tanıdığımız Cemil Meriç'in ilk defa elini ptğmzde, böyle muazzam bir kütüphanenin ortasında dış dünyayı göremeyen muzdarip bir filozofla karşılaşmıştık! Bu gerçekten çok hazin bir manzaraydı. Ancak gözlerini kaybettiği günden itibaren bir yandan vefakr eşi Feyziye Hanım'la kızı mit Hanım, hocanın hem dış dünyaya bakan gözleri hem de kalem tutan elleri olmuşlardı. şahsen ben bu tarihten önce ve sonra Mehmet Kaplan, Faruk Kadri Timurtaş, Ömer Faruk Akn ve Mehmed avuşoğlu gibi hocalarımla, bir vesileyle Halit Refiğ ve Ekrem Hakkı-Smiha Ayverdi'nin kütüphanelerini de gördüm. Ancak, görebildiğim kütüphaneler arasında, vefatını izleyen günlerde henüz müzayedeye çıkarılmadan önce, oğlu Said Nazif Ozankan'a intikal eden Süleyman Nazif'in kütüphanesi hariç, Cemil Meriç'in kütüphanesi gibi bir kütüphaneye karşılaşmadığımızı burada itiraf etmek isterim. Hocanın kütüphanesinin bulunduğu salona adımlarımızı attığımızda, kendinizi mtevezalı bir evin salonunda değil de, sanki Paris'te bir devlet kütüphanesine girmiş gibi hissediyordunuz. Hocanın vefatından sonra bu muazzam kütüphanenin paylaşımında oğlu Mahmut Ali Bey ile kızı mit Hanım arasında bir ihtilaf konusu olduğunu duydum ve çok üzüldüm. řu

anda kütüphanenin akıbetinin ne olduğunu bilmiyorum. Bu muazzam kütüphane keşke olduğu gibi, hiç dağılmadan hocanın adına bir üniversiteye intikal etseydi, ne güzel olurdu!

Cemil Meriç'in, gerek yazılarından gerekse okumuş olduğum kitaplarından anlayabildiğim kadarıyla, başta büyük Fransız yazarlarıyla bir kısım Batılı filozofları ve özellikle Tanzimat sonrasında eser veren Türk yazarlarını çok iyi okuyup hazmettiği ve bu şekilde Batı düşünce dünyası ile Türk ve Batı edebiyatını çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğim dergi adına gerçekleştirdiğimiz konuşmamızda, bize, *Lügat-ı Nâci'*nin mektepte kullandığı ilk lügatlerden biri olduğunu, *Istılâhât-ı Edebiyye'*yi çocukluk yıllarında başucu kitabı olarak sürekli kullandığını; ayrıca Muallim Naci'nin *Mütercem* ile *Nevâdirü'l-ekâbir*'ini de yine erken yaşlarda okuduğunu söylemişti. Başka bir konuşmamızda ise, üniversiteyi bitirmiş ve entelektüel merakları olan bizlerin o sırada henüz adını bile duymadığımız Rıza Tevfik'in yarım kalan *Mufasssal Kamus-ı Felsefe*'sinden bir kısım madde başlıkları zikretmiş; başka bir gün de, ezbere, hâfızasından Celâl Nuri'nin *İttihâd-ı İslâm*'ından ve *Türk İnkılâbı*'ndan bazı parçalar okumuştur. Mensup olduğu nesil gibi o da Fransızca'yı çok iyi öğrenmiş ve okuduklarını da iyi okumuştur; ayrıca muazzam bir hafızaya sahipti. Bundan dolayı da edebiyat veya kültür meselelerinde yaptığı mukayeselerde, verdiği hükümlerde son derece ciddi ve esaslı argümanlar kullanabiliyor, şahsi olmak kaydıyla genel geçer veya üstünkörü yorumlar yapmıyordu. Öncelikle o devrin çok iyi ve esaslı hocalarını tanımış ve onlardan azami şekilde istifade etmişti. Mesela Osmanlı kültür ve edebiyatının son örneklerinden ve aynı zamanda 150'liklerden Ali İlmî Fânî, Antakya Lisesinde edebiyat hocası olmuş, onun derslerinden divan şiirini sevmiş ve öğrenmişti. Lâmi Bey, Memduh Selim, Mahmut Ali Bey, Mesut Fânî, Antuvan Efendi, Mösyö Bazantay, yıllar sonra hatırladığı ve etkilendiği büyük hocalar...

Şahsen ben Cemil Meriç'i, Türkiye'nin bir nevi kefi attığı, yani kültürüyle, düşünce dünyasıyla, edebiyatı ve sanatıyla mazisiyle hesaplaştığı 70'li yıllarda, aynı hesaplaşmayı farklı şekillerde yapan Necip Fazıl, Kemal Tahir, Attilâ İlhan, Şerif Mardin, Nurettin Topçu, Sabri Ülgener, Mehmet Kaplan, Erol Güngör, Sezai Karakoç ve Hilmi Yavuz gibi aydınların arasında ön safta bir yerde görüyorum.

Cemil Meriç sağ-sol çatışmalarının bütün şiddet ve dehşetiyle yaşandığı, her gün sokak ortasında insanların öldürüldüğü, herkesin şaşkınlık içinde ne olacaksa olsun dediği o çorak kaos ortamında yazıları, kitapları ve düşünceleriyle Türk kültür hayatını aydınlatmış üç-beş gerçek aydından biridir.

Şerif Mardin bir yazısında "entelektüel"i, "*yerleşik sahte değerlere, daha doğrusu tabulara karşı çıkan kişi*" olarak tarif eder. Bana göre Cemil Meriç de, 80'li yılların Türkiye'sinde aydın cesaretine sahip, gerçek anlamda birkaç Türk entelektüelinden biri idi. Çünkü o, Osmanlı kültür ve medeniyetine saldırmanın moda olduğu, hatta prim yaptığı ve baş tacı edildiği bir dönemde büyük bir

medeni cesaretle, Osmanlı'nın kurmuş olduğu medeniyetin insana değer veren, yıkan değil imar eden ve yeryüzünde gelmiş geçmiş en büyük medeniyet olduğunu haykırarak dile getirmiştir. Aynı şekilde sosyalizmin baş tacı edildiği, Türkiye'deki kalburüstü birçok entelektüelin sosyalist geçindiği yıllarda, sosyalizmin XIX. yüzyılın en büyük rüyası olduğunu ama sadece bir rüyadan ibaret kaldığını, kimseden çekinmeden, yine Cemil Meriç dile getirmiştir.

Bütün bunların yanında, aralarında şahsen benim de bulunduğum 80'li yılların genç okuyucuları İbn Haldun'u, Tunuslu Hayreddin'i, Muhammed Abdüh'u, Balzac'ı, Victor Hugo'yu ve Saint-Simon'u yine onun kaleminden tanımış; Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Midhat Efendi, Namık Kemal, Ali Suavi, Beşir Fuad ve Celâl Nuri gibi son devir Türk aydınları hakkındaki isabetli değerlendirmeleri de yine ondan öğrenmiştir.

Birçoğumuzun bildiği gibi Süleyman Nazif, âdeta taparcasına yücelttiği ve daha hayatta iken “şâir-i âzam” ve “dâhî-i âzam” ünvanlarını verdiği Abdülhak Hâmid'i her zamanki gibi abartarak överken, “dehâ” kelimesinin lügatlere Abdülhak Hâmid dolayısıyla girmiş olduğunu söyler. Ben de bu vesileyle, “intelijansiya”, “oryantalizm”, “oksidantalizm” ve “müstağrip” gibi terimlerin lügatlerimize değilse bile, birçok yazarın düşünce dünyasına ve yazılarına Cemil Meriç sayesinde dâhil olduğunu söyleyeceğim.

Cemil Meriç, serazat düşüncelerini ilmin dar kalıplarına sıkıştırması mümkün olmayan, belki de bu yüzden akademik hayatı tercih etmemiş; serbest düşünen ve düşündüklerini aynı rahatlıkla ifade edebilecek bir türde, deneme türünde dile getirmeyi mizacına daha yakın bulan sanatkâr ruhlu bir yazardı. Onun deneme tarzındaki yazılarında dikkatimizi çeken husus, tamamen kendine mahsus, tamamen şahsi, eskilerin tabiriyle “nevi şahsına münhasır”, başka deneme yazarlarından çok farklı söyleyiş tarzı, yani üslubudur. Cemil Meriç hakkında Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde akademik mahiyette birçok çalışma yapıldı, başta kızı sayın Ümit Meriç ve Düccane Cündüoğlu'nun kitapları olmak üzere birtakım eserler kaleme alındı; 2006 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yirmi kadar yazarın katılımıyla prestij mahiyetinde bir de *Cemil Meriç* kitabı yayımlandı, burada da çeşitli yönleri üzerinde duruldu, ama benim sözünü ettiğim tarzda, yani Cemil Meriç'in üslubu üzerinde, Necmettin Türinay'ın oldukça önemli makalesi dışında, henüz herhangi ciddi ve geniş kapsamlı bir çalışma yapılmadı. Adı geçen kitapta Necmettin Türinay'ın “Söylenmemiş Cümlelerin Hasreti ya da Cemil Meriç'in Kendi Cümlesine Erme Süreci” başlığını taşıyan makalesi, böyle geniş çaplı bir çalışmanın âdeta şemasını vermektedir. Bizde bu tarz üslup araştırmaları veya incelemeleri henüz yok, ama özellikle Cemil Meriç gibi büyük bir üslup ustasının üzerinde mutlaka geniş çaplı ve akademik nitelikli bir inceleme yapılması gerektiği düşünce-sindeyim. Çünkü Cemil Meriç'in bizzat kendisi de bu konuda şunları söyler: *“Üslûpta ilk ceddim Sinan Paşa. Sonra Nazif, Cenab ve Hâşim. Amacım: Yazarı okuyucudan ayıran bütün engelleri yıkmak, sesimi bütün hiziplere duyurmak. Şuurun,*

tarihin, ilmin sesini. Öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki, Türk insanının uyuyan şuuruna bir alev mızrak gibi saplansın. İsrâfil'in Sûr'u kadar heybetli bir dil. Sana natla düşünceyi kaynaştırmak!" (Mağaradakiler, s. 325)

Onunla ilgili olarak Kültür Bakanlığının kitabı dışında, bir vefa örneği olarak *Hece* dergisinin *Bir Entelektüel Tedirgin: Cemil Meriç* (S 157, Ocak 2010) adlı özel sayısı ile Zeytinburnu Belediyesinin yayımladığı *Cemil Meriç Kitabı: Bu Ülke'yi Yeniden Düşünmek* (İstanbul 2018) adlı kitapları da zikretmek gerekir.

Cemil Meriç bence düşünce dünyamızda ve kültür hayatımızda büyük bir dönemeç, çok önemli, büyük bir olaydır. Onun eserleri okunmadan, yaptığı tahliller ve ileri sürdüğü görüşler iyice bilinmeden ülkemizin entelektüel hayatının tanınamayacağı kanaatindeyim. Cemil Meriç, rivayete göre, yüz yılda bir görünüp kaybolan bir yıldız gibi, çoğu kimse farkında olmadan, ülkemizin semasından geçip gidiverdi.

Kendisini, "*Yazar ve hocayım. Başlıca işim düşünmek ve düşündüklerimi cemiyete sunmaktır. Hayatını, Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi.*" (*Jurnal-1*, Haziran 1974) diye tanıtan Cemil Meriç'i, gerek bize ve bizden sonra gelenlere öğrettikleri gerekse önümüzde açmış olduğu geniş ufuklar dolayısıyla bir defa daha rahmet ve minnetle anmak istiyorum.